

Ходак І.О. Сакральні пам'ятники Музею Остерцини (за експедиційними матеріалами Марії Новицької 1925 года)

В статті систематизовані та введені в научний оборот історичні пам'ятники (переважно ікони та шиття) Музею Остерцини, досліджених влітку 1925 року співробітницею Музею культів та быта (Київ) Марією Новицькою (1896–1965).

Ключові слова: експедиція, музей, Остер, Марія Новицька, сакральне мистецтво, ікона, шиття.

Khodak I.O. Sacral monuments of the Museum of Oster district (after the materials of Mariia Novytska's expedition, 1925)

The article systematized and scientifically introduces information on sacral monuments (mostly icons and embroidery) of the Museum of Oster district examined in summer of 1925 by an employee of the Museum of Cults and Mode of Life (Kyiv) Mariia Novytska (1896–1965).

Key words: expedition, museum, Oster, Mariia Novytska, sacral art, icon, embroidery.

17.02.2019 р.

УДК 069.4:93/94](477.54–25).1944/1954

С.М. Дейнеко

КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ. МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ (1944–1954)

Дослідження присвячене комплектуванню фондів Харківського історичного музею у перше постокупаційне десятиліття (1944–1954). Нами виявлено декілька джерел його поповнення. Необхідно констатувати, що більшість предметів, які надходили до музею, презентували радянський період історії.

Ключові слова: Харківський історичний музей, комплектування фондів, експонати.

Після визволення Харкова у серпні 1943 р. постало питання про відновлення роботи музеїв. Постанова РНК УРСР «Про поновлення роботи історичного музею в місті Харкові», видана 28 вересня, фактично поновила музейне життя в місті. На базі декількох музеїв (Центральний музей революції УРСР, Історичний музей імені Г.С. Сковороди та Харківський краєзнавчий музей імені Артема) створили одну установу – Харківський історико-краєзнавчий музей імені Г. Сковороди [1, арк. 1]. Згодом, постановою Ради Міністрів УРСР від 20 лютого 1950 р., його перейменували у Харківський державний історичний музей (нині – Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова) [2, арк. 1]. Одночасно, з відновленням експозицій, розпочалася аналогічна робота у царині комплектування фондів.

Вивчення питання комплектування фондів вищезгаданої установи не набуло поширення серед дослідників музейної справи, хоча необхідно згадати низку праць, пов'язаних з темою нашої розвідки.

Л.Л. Рибальченко однією з перших зацікавилася долею збірки Харківського історичного музею у період нацистської окупації та перші повоєнні роки. Вона досить

докладно описала долю археологічної колекції [3, с. 62–71]. Дещо дотична розвідка, яка присвячена районним музеям Харківщини перших повоєнних років, належить автору цих рядків. Її чимала частина розповідає про стан фондової роботи [4, с. 304–309]. Найінформативнішою працею є стаття харківських дослідниць Л.М. Воронової та Н.С. Мартем'янової про науково-дослідну роботу у Харківському історичному музеї у перше повоєнне десятиліття [5, с. 40–52]. У даній розвідці авторки не повністю висвітлили відновлення фондів музею, так як цій тематиці присвячено лише частину їхнього дослідження поруч з експозиційною та науковою роботою. Так, зокрема, фрагментарно показана передача радянськими військовими культурних цінностей із Західної Європи, збільшення колекцій в рамках підготовки до святкування так званого возз'єднання України з Росією.

Саме відсутність робіт, які надають вичерпну інформацію про стан фондової роботи у Харківському історичному музеї у перше повоєнне десятиліття, обумовлює актуальність даного дослідження.

Джерельну базу склали матеріали з Державного архіву Харківської області (Ф. р-5942).

Відповідно, метою нашої розвідки є всеосяжне заповнення маловідомих сторінок історії, пов'язаних з комплектуванням фондів Харківського історичного музею у 1944–1954 роках.

Після визволення міста співробітники музею провели інвентаризацію фондів. Так, згідно з першою повоєнною перевіркою, у структурних підрозділах закладу зберігалося:

- відділ природи – 3 тис. одиниць зберігання;
- відділ первісного суспільства – більше 2 тис. одиниць зберігання;
- відділ рабовласницького суспільства – близько 2 тис. одиниць зберігання;
- відділ феодалізму – близько 1 тис. одиниць зберігання (дана статистика відображає стан до повернення з Уфі евакуйованих колекцій музею);
- відділ капіталізму – 1 тис. 366 одиниць зберігання (дана статистика відображає стан до повернення з Уфі евакуйованих колекцій музею);

- відділ Революції та Соціалістичного будівництва втратив у часи окупації всі наявні експонати. Відповідно з осені 1943 р. заново розпочалося комплектування фондів по даному підрозділу. У період з жовтня 1943 по жовтень 1944 р. співробітники зібрали 1 тис. 667 різноманітних предметів:

1. фото – 899 одиниць;
2. газет – 84 одиниці;
3. картин – 1 одиницю;
4. плакатів – 93 одиниці;
5. листівок – 22 одиниці;
6. нумізматики – 125 одиниць;
7. речових експонатів – 28 одиниць;
8. негативів – 415 одиниць.

Таким чином, станом на жовтень 1944 р. фонди Харків-

ського історико-краєзнавчого музею імені Г. Сковороди налічували приблизно 11 тис. 033 одиниці зберігання [1, арк. 2; 6, арк. 1–3]. Дана цифра постійно змінювалася, так як починався процес повернення частини зібрання з евакуації, а також адміністрація закладу розпочала придбання речей, що мали культурну та історичну цінність, у приватних осіб. Протягом 1944 р. для відділу капіталізму купили колекцію українських настінних розписів (є припущення, що це копії) професора Берченко, з них 140 на полотні та 270 фото [6, арк. 19–20]. Також з 12 червня 1944 р. продовжилися рятувальні розкопки у залишках будівлі Педагогічного інституту по вул. Сумській, 33. В роки окупації міста саме в ній працювала «Археологічна виставка», створена на базі археологічних колекцій харківських музеїв [6, арк. 3].

Покажемо план роботи відділу фондів на 4-й квартал 1944 р.: «1) інвентаризація експонатів, що повинні бути; 2) облаштування приміщення фондів» [6, арк. 10]. З великою долею вірогідності можна припустити, що план роботи фондів музею на 1944 р. мало чим відрізнявся від плану на 4-й квартал.

В подальшому, з кожним роком, кількість одиниць зберігання, що знаходилися в музеї, стрімко збільшувалася. Так на кінець грудня 1945 р. на обліку перебувало 26 тис. 710 предметів та 5 тис. 548 фрагментів. Ще 193 експонати передали з музею Великої Вітчизняної війни. Загалом це склало 32 тис. 451 предмет. Протягом 1945 р. фонди поповнилися на 11 тис. 402 одиниці зберігання [7, арк. 17]. Наприклад, по тематиці Відділу природи збірку поповнили 300 чучел птахів (фауна Харківщини), 40 чучел тварин і 170 так званих мокрих портретів. Окрім поповнення фондів музею Відділ природи проводив паспортизацію ботанічних і зоологічних матеріалів. Не розібраною залишалася геологічна колекція [7, арк. 14, 13]. Аналогічні проблеми були і в інших підрозділах. Так, станом на кінець грудня 1945 р. по тематиці Відділу феодалізму було 2 тис. 968 предметів та фрагментів, з них не інвентаризовано – 2 тис. 544. Тобто подібні ситуації, коли не всі колекції були взяті на облік, могли приводити до суттєвих розбіжностей у статистичних показниках роботи фондів музею [7, арк. 10].

Джерела поповнення були різні: рятувальні розкопки по вул. Сумській, 33, прийом предметів від містян (працівники музею проводили відповідну агітацію серед робітників 23-х установ Харкова), повернення вивезених нацистами у роки окупації цінностей.

Так, внаслідок проведення рятувальних розкопок на залишках будівлі Педагогічного інституту у 1945 р. до музею поступило 3000 предметів різного рівня збереженості [7, арк. 3].

З Німеччини (Бранденбург) радянським військовим командуванням передано 98 предметів. Згідно зі Звітом роботи музею за 1945 р., це – «інвентар з гробничих поховань на Волині, знахідки з курганів бронзової доби, розкопаних на Харківщині В. Городцовим і Покровським, зразки скіфської кераміки, уламок трипіль-

ського посуду» [7, арк. 17, 2].

Співпраця між радянськими військовими та харківськими музейниками продовжилася і в подальшому. У 1947 р. фонди музею суттєво поповнилися, головним чином, за рахунок вивезених з Харкова у 1942 р. фотографій та негативів загальною кількістю близько 43 тис. одиниць. Їх повернули з Австрії через архів МВС СРСР. Також певну кількість предметів придбали у громадян. На це держава виділила 93 тис. 018 рублів. Загалом від громадян у 1947 р. надійшов 6 тис. 641 предмет. Частиною з них направили на реставрацію: живопису – 80 одиниць, кераміки – 52 одиниці.

Таким чином, станом на 1 січня 1948 р. на обліку музеї перебувало 94 тис. 368 предметів і фрагментів, в тому числі:

- фрагментів – 10 тис. одиниць;
- нумізматики – 6 тис. 310 одиниць;
- етнографічні матеріали – 1 тис. 255 одиниць;
- кераміка – 510 одиниць;
- речові реліквії (?) – 582 одиниці;
- негативи – 24 тис. 508 одиниць;
- фото – 27 тис. 675 одиниць;
- плакати – 623 одиниці;
- відкриті листи – 630 одиниць;
- картини – 434 одиниці;
- дитячі портрети – 124 одиниці;
- газети (окремі номери) – 451 одиниця;
- газети (комплекти) – 135 одиниць;
- журнали – 959 одиниць;
- документи – 884 одиниці;
- листівки – 7 тис. 207 одиниць;
- альбоми – 102 одиниці;
- скульптура – 18 одиниць;
- гравюри та літографії – 176 одиниць;
- карти і схеми – 44 одиниці;
- меблі – 85 одиниць;
- брошури – 32 одиниці;
- стародруки – 327 одиниць;
- різноманітні гасла – 212 одиниць;
- предмети по Відділу природи – 2 тис. 981 одиниця;
- експонати з тимчасової виставки підприємств легкої промисловості Харківщини – 2 тис. 320 одиниць;
- експонати по Відділу історії (?) – 5 тис. 442 одиниці.

Отже можна констатувати, що 1947 р. для Харківського історико-краєзнавчого музею імені Г. Сковороди у плані комплектування фондів був успішним [8, арк. 10, 30 зв, 32 об, 37, 46 зв].

Дані за 1948 р. дуже скупі. На обліку у музеї станом на 1 січня 1949 р. перебувало 86 тис. 774 одиниці зберігання [9, арк. 25]. Саме ця цифра викликає у нас здивування, якщо порівняти її з аналогічним показником за 1947 р. – 94 тис. 368 предметів і фрагментів. Можна припустити, у статистиці за 1948 р. не враховано так звані фрагменти.

На даний час статистичні відомості про комплектування фондів музею у 1950 р. відсутні. А вже у 1951 р. кіль-

кість одиниць зберігання суттєво збільшилася, і станом на 1 січня 1952 р. становила 105 тис. 970 предметів. Зокрема, виготовлених у дорадянську добу – 44 тис. 578 (в тому числі археологічних артефактів – 9 тис. 144); радянського періоду – 58 тис. 636. У 1951 р. зібрання поповнилося 2 тис. 285 предметами, в тому числі з інших музеїв їх надійшло 285. Наприклад, із Запоріжжя було передано 34 одиниці зберігання [10, арк. 27; 11, арк. 21, 1].

Співробітниками Відділу археології за цей рік було зібрано 400 предметів (по енеоліту, добі бронзи, скіфські матеріали) [10, арк. 21]. Але у той час йшло не тільки поповнення археологічної колекції закладу; дещо було передано з Харкова до Красноградського краєзнавчого та Львівського історичного музеїв [11, арк. 24–25]. В цілому за 1951 р. Харківський державний історичний музей передав до інших аналогічних установ УРСР 4 тис. 06 одиниць зберігання [10, арк. 81].

Відділ історії феодалізму за своїм профілем зібрав 108 предметів [11, арк. 28].

Можна виділити декілька груп зберігання, які поповнилися у 1951 році:

- зброя – 45 одиниць;
- нумізматики – 4 одиниці;
- речових – 52 одиниці;
- етнографія – 118 одиниць;
- документи – 84 одиниці;
- книги та брошури – 20 одиниць;
- літографія – 62 одиниці;
- гравюра – 8 одиниць;
- плакати – 76 одиниць;
- листівки – 5 одиниць;
- альбоми – 7 одиниць;
- фото – 209 одиниць;
- відкриті листи – 91 одиниця;
- журнали – 1 одиниць;
- фото (отримано від інформаційної агенції ТАРС) – 922 одиниці.

На придбання нових експонатів держава виділила Харківському державному історичному музею у 1951 р. 120 тисяч рублів [11, арк. 1; 12, арк. 6 зв].

На 1 січня 1953 р. у музеї зберігалось та експонувалося 109 тис. 058 предметів, з них в експозиції знаходилося 4 тис. 329 одиниць [13, арк. 13]. Необхідно відзначити, що показники по комплектуванню за 1952 р. перевищили минулорічні на 1 тис. 588 предметів і склали 3 тис. 873 одиниці [14, арк. 7]. На жаль, більш докладні відомості про цей рік наразі відсутні.

На кінець 1953 р. кількість одиниць зберігання, що знаходилися у фондах музею, суттєво перевищила показники 1952 року. Протягом цього року співробітники закладу зібрали та придбали 5 тис. 203 предмети, з них 5 тис. 136 презентували радянський період [2, арк. 8–9].

Кількісні характеристики по групам зберігання наступні:

- речові експонати – 814 одиниці;

- документи – 1523 одиниці;
- живопис – 31 одиниця;
- зброя – 5 одиниць;
- макети – 6 одиниць;
- скульптури – 6 одиниць;
- книги – 44 одиниці;
- брошури – 34 одиниці;
- листівки – 55 одиниць;
- кераміка – 15 одиниць;
- етнографія – 35 одиниць;
- фото – 901 одиниця;
- етнографічні матеріали (?) – 35 одиниць;
- окремі номери газет – 218 одиниць;
- газети (комплекти) – 62 одиниці;
- літографії – 12 одиниць;
- плакати – 154 одиниці;
- альбоми – 25 одиниць;
- діаграми – 1 одиниця;
- нумізматики – 19 одиниць;
- гасла – 20 одиниць;
- літографії (?) – 2 одиниці;
- журнали – 148 одиниць;
- відкриті листи – 146 одиниць;
- прапори – 3 одиниці;
- негативи – 444 одиниці;
- фото інформаційної агенції ТАРС – 446 одиниць;
- цитати – 28.

У цьому списку дивує повторюваність деяких позицій, яка, можливо, викликана суто механічною помилкою; особливо добре це виглядає на прикладі етнографічних матеріалів [2, арк. 8–9]. На поповнення фондів музею держава у 1953 р. виділила 91 тис. 500 рублів [5, с. 40–52]. Але більшість зібраних предметів цього року надійшла до музею безкоштовно. Їх джерелом були громадяни, які погодились передати свої речі до закладу культури на безоплатній основі. Рушійною силою цього дармового мейнстріму стали співробітники Харківського державного історичного музею, яких адміністрація закріпила за певними підприємствами міста, таким чином створюючи умовний тандем музейник-робітник. Дана схема спрацювала, і головним підтвердженням цьому є значна кількість предметів, які поступили до фондів у 1953 році [15, арк. 15].

У 1954 р. зібрання поповнилося ще 4 тис. 805 одиницями зберігання. З них безкоштовно було передано 4 тис. 803 предмети, 2 картини придбано за 13 тис. рублів [15, арк. 81]. Але родзинкою цього року стала підготовка до ювілею так званого возз'єднання України з Росією. Співробітники були відряджені до різних міст колишнього СРСР з метою підбору майбутніх експонатів. Вони побували у Москві, Ленінграді, Ростові-на-Дону, Мінську, Львові, Києві, Краснодарі, Одесі, Подільську, Дніпропетровську, Переяславі-Хмельницькому та містах Донбасу. Харківські музейники підбрали та отримали цілу низку різноманітних предметів. Донорами стали Центральний державний архів давніх актів (м. Москва), Державний історичний музей

(м. Москва), Львівський та Дніпропетровський історичні музеї. До речі, вони передали різноманітну зброю і спорядження [15, арк. 58]. Окрім вищезгаданих організацій, харків'яни отримали предмети з наступних закладів: Державного музею Революції – 17 одиниць; Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника – 19 одиниць (глиняні козацькі люльки, медаль, присвячена Бородінській битві, рукопис XVII століття та деякі інші документи); Ленінградського державного музею етнографії – 28 одиниць; Чернівецького краєзнавчого музею – 14 одиниць (предмети селянського побуту західних областей України). Всього під цей «ювілей» у Харкові та інших містах колишнього СРСР співробітники музею зібрали 300 різноманітних музейних предметів, з яких «подавляюче більшість наших отражение в экспозиции» [15, арк. 20–21].

Підводячи підсумок, можна сказати, що у перше десятиліття постокупаційного життя комплектування фондів у Харківському історико-краєзнавчому музеї імені Г. Сковороди / Харківському державному історичному музеї набуло динамічного характеру. Щороку показники зростали, але у своїй більшості це були предмети, що характеризували радянську добу. Використовувалося декілька джерел поповнення фондів: 1. безоплатна передача громадянами; 2. придбання за гроші, виділені державою; 3. передача з іншого музею/архіву; 4. рятувальні археологічні роботи у середмісті Харкова на руїнах колишньої будівлі Педагогічного інституту; 5. повернення частини вивезених експонатів з території Німеччини та Австрії.

Здивування та повагу викликають методи, що використовували співробітники музею та адміністрація для комплектування фондів, наприклад, шефство над колективами харківських підприємств з метою збору майбутніх експонатів. Окремо слід згадати ініціативу директора музею М.А. Воеводіна, який, використовуючи тему так званого «ювілею» воз'єднання України з Росією, організував роботу колективу для значного поповнення фондів.

У подальших розвідках за даною тематикою логічно звернутися до вивчення питань співпраці між музеями колишнього СРСР у царині комплектування зібрань та до постатей співробітників відділу фондів Харківського історико-краєзнавчого музею імені Г. Сковороди / Харківського історичного музею.

ПОСИЛАННЯ

1. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО), ф. Р-5942, оп. 1, спр. 1, 5 арк.
2. ДАХО, ф. Р-5942, оп. 1, спр. 136, 20 арк.
3. Рибальченко Л.Л. Харківський історичний музей в період німецької окупації 1941–1943 рр. / Л.Л. Рибальченко // Культура України. – 1996. – Вип. 3. – С. 62–71.
4. Дейнеко С.М. Районні музеї Харківщини у другій половині 1940-х років (на матеріалах Красноградського, Ізюмського, Барвківського музеїв та Меморіального музею імені Матюшенка у Дергачах) / С.М. Дейнеко // Двадцять четверті Сумцовські читання. Збірник матеріалів наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій». – 2018. – Вип. 24. – С. 304–309.
5. Воронова Л.М., Мартем'янова Н.С. Науково-дослідна робота Харківського історичного музею в перше повоєнне десятиліття / Л.М. Воронова, Н.С. Мартем'янова // Вісник ХДАК. – 2018. – Вип. 52. – С. 40–52.

6. ДАХО, ф. Р-5942, оп. 1, спр. 3, 22 арк.
7. ДАХО, ф. Р-5942, оп. 1, спр. 13, 29 арк.
8. ДАХО, ф. Р-5942, оп. 1, спр. 45, 47 арк.
9. ДАХО, ф. Р-5942, оп. 1, спр. 60, 31 арк.
10. ДАХО, ф. Р-5942, оп. 1, спр. 108, 81 арк.
11. ДАХО, ф. Р-5942, оп. 1, спр. 107, 40 арк.
12. ДАХО, ф. Р-5942, оп. 1, спр. 109, 38 арк.
13. ДАХО, ф. Р-5942, оп. 1, спр. 121, 7 арк.
14. ДАХО, ф. Р-5942, оп. 1, спр. 120, 18 арк.
15. ДАХО, ф. Р-5942, оп. 1, спр. 127, 83 арк.

Дейнеко С.Н. Комплектование фондов Харьковского исторического музея. Малоизвестные страницы (1944–1954)

Исследование посвящено комплектованию фондов Харьковского исторического музея в первое десятилетие после освобождения города от нацистов (1944–1954). Нами показано несколько источников, благодаря которым происходило пополнение музейного собрания. Необходимо констатировать, что большинство предметов, поступавших в музей, презентовали советскую историю и культуру.

Ключевые слова: Харьковский исторический музей, комплектование фондов, экспонаты.

Deineko S.M. Gathering of Kharkiv historical museum funds. Little-known pages (1944–1954)

The study is dedicated to the gathering of Kharkiv historical museum funds in the first decade after the city liberation from Nazis (1944–1954). It is shown several sources due to which the replenishment of museum collection was occurred. It's necessary to state that the majority of items being received by the museum presented the soviet history and culture.

Key words: Kharkiv historical museum, gathering of funds, exhibits.

19.02.2019 р.

УДК 75.041.5«17»:[069:7](477.51)

С.М. Курач

РОДИННІ ПОРТРЕТИ РОЗУМОВСЬКИХ-ДАРАГАНІВ У ЗІБРАННІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ ГАЛАГАНА

Статтю присвячено науковому дослідженню родинних портретів Розумовських-Дараганів, які зберігаються у музеї. Вони розглядаються в контексті біографій портретованих та їх авторів. За результатом атрибуції до наукового обігу вводиться ще один твір цієї групи.

Ключові слова: український портрет XVIII століття, Розумовські, Дарагани, музей, іконографія, атрибуція.

Козацькі садибні портретні галереї, рештки яких зберігаються нині в багатьох музеях України, користуються сталою увагою сучасних дослідників. Уяву про такі збірки дають, зокрема, портрети Розумовських-Дараганів, що знаходяться в Чернігівському обласному художньому музеї імені Григорія Галагана, та становлять складову Галаганівської колекції творів мистецтва. Залучення архівних джерел, іконографічного матеріалу, результатів візуального опрацювання поглиблюють наукові знання про ці твори. За результатом атрибуційної роботи стало можливим ввести до наукового обігу ще один портрет цієї групи.